

La preservació de la diversitat lingüística: polítiques i projectes

Joan A. Argenter

Catedràtic de Lingüística General de la Universitat Autònoma de Barcelona
i membre de l'Institut d'Estudis Catalans

L'estat de la qüestió

Comptabilitzar el nombre de llengües del món és una operació arriscada, ateses la indeterminació dels conceptes de *llengua* i *dialecte*, tant entre els professionals com entre llurs fonts d'informació (siguin mestres, funcionaris, missioners o nadius), la diversitat de criteris i d'objectius que poden aplicar-se, la falta de censos lingüístics en molts països i els condicionants de les respostes en altres o les dificultats materials de l'empresa, entre altres factors. Segons els còmputos més acceptats, la xifra voreja les 6.000 llengües.

No obstant això, la pervivència d'aquesta diversitat no és garantida. Per començar, la distribució de la diversitat lingüística al món actual, mesurada en nombre de llengües i de famílies lingüístiques, no és homogènia. Segons alguns càlculs més o menys fidedignes i limitats a les grans àrees mundials, a Amèrica hi ha unes 900 llengües, les quals representen un 15 % de totes les del món; a Europa i el Llevant, unes 275 (el 4 %); a l'Àfrica, 1.900 (és a dir, un terç de les llengües del món distribuït entre un 13 % de la població), i a l'Àsia i el Pacífic, 3.000. Aquestes tres últimes zones concentren plegades el 81 % de les llengües del món. A més, aquestes àrees també reuneixen una diversitat més gran de famílies lingüístiques que sovint no són representades en cap altra part del planeta. Aparentment, doncs, les zones de màxima diversitat coincideixen en general amb regions d'inestabilitat política, circumstància que no n'afavoreix la pervivència. A més, sovint moltes de les llengües existents tenen un nombre relativament reduït de parlants.

La base demogràfica de les llengües del món és molt diversa, i pot anar des dels 900 milions de parlants nadius del mandarí fins a un grapat d'homes i dones en el cas

de llengües de l'Amazònia o de Mèxic, de l'Àfrica, de les illes del Pacífic o de Papua Nova Guinea, d'Alaska o de Sibèria. A molta distància del mandarí, altres llengües amb un nombre important de parlants nadius són, en aquest ordre, l'anglès, amb 380 milions; l'espanyol, que voreja els 300; l'àrab, amb 200; el bengalí, amb, si fa no fa, la mateixa quantitat; l'hindi, amb poc menys; el portuguès i el rus, que no hi arriben; el japonès, amb més de 100 milions, i l'alemany, amb prop de 100 milions. El nombre de parlants nadius d'una llengua és una dada significativa per a diverses finalitats, però no té res a veure amb el seu valor intrínsec. Cada llengua és, d'una banda, un espècimen de la mateixa classe, i, de l'altra, posseeix una singularitat excepcional en la qual cap altra llengua no sabria substituir-la.

En resum, podem afirmar que prop del 97 % de la població mundial parla prop d'un 4 % de les llengües del món; i a la inversa, prop d'un 96 % de les llengües del món són parlades per prop d'un 3 % de la població mundial.

Cap a un «nou ordre lingüístic mundial»?

En un món globalitzat, amb estructures polítiques supraestats, àmbits d'intercanvi econòmic sense fronteres, espais de comunicació interlingüístics i interculturals, amb nous contingents migratoris importants que es desplacen cap als països industrialitzats des d'altres continents, amb el desenvolupament vertiginós de les tecnologies de la comunicació i llurs aplicacions als més diversos dominis de la ciència, amb un creixement exponencial del coneixement científic i de les possibilitats tecnològiques, el panorama lingüístic mundial s'ha convertit en un joc d'equilibris complexos.

Tenim, d'una banda, l'anglès, que és «la llengua de la globalització». L'anglès no és la primera llengua del món en nombre de parlants nadius, però sí la que té més gent com a segona o tercera llengua. És l'idioma dels esports, de les indústries culturals i les comunicacions de massa (cinema, música moderna, agències de notícies, publicitat, Internet), de la investigació científica, de la diplomàcia i del turisme. És veritat que la difusió de l'anglès ha anat lligada a l'expansió de l'Imperi britànic primer i després a la potència militar, econòmica i política dels Estats Units d'Amèrica, però avui la seva presència és ubiqüa i la seva propagació, independent del contacte directe entre poblacions anglòfones i no anglòfones. El grau d'aprenentatge també és relatiu: tal vegada per a molta gent és la llengua més llegida i, per a altres, llengua escrita, tot i que els uns i els altres l'emprin oralment de manera més aviat maldestra;

finalment, entre els qui la parlen amb competència hi ha una gran diversitat d'accents i de maneres de parlar. Ultra l'anglès, moltes altres llengües europees han estat també llengües colonials, és a dir, s'han exportat a les colònies d'ultramar, on han exercit un paper hegemònic fins a l'alliberament de les colònies i també més tard, per tal com molts dels nous països sorgits de la descolonització, de l'Índia al Marroc, les han declarades oficials o n'han promogut l'ús i l'estudi. És el cas de l'espanyol i el portuguès a Amèrica i a les antigues colònies africanes o asiàtiques i del francès als països de l'anomenada *francofonia* (a l'Àfrica, l'Amèrica del Nord, el Carib o el Pacífic). El francès ha gaudit històricament d'una posició preeminent com a llengua internacional (i fins i tot com a llengua de classe, com ara entre la noblesa russa d'abans de la Revolució), posició que avui ja ha perdut en mans de l'anglès. Com l'anglès actualment, també el francès i l'alemany han estat la llengua de la filosofia i la investigació científica, a diferència de l'espanyol i el portuguès. També algunes de les petites llengües europees han estat colonials; per exemple, el neerlandès a Indonèsia i a Surinam i el danès a Groenlàndia.

D'altra banda, tenim les llengües de difusió regional, que cobreixen àmplies zones geogràfiques i són utilitzades com a llengües d'interrelació entre poblacions i individus que no les tenen com a nadiues. Així, a l'Àfrica sud-oriental una llengua de la família bantu, el suahili, feia aquesta funció ja en el període colonial i encara la fa, la qual cosa no ha estat obstacle perquè fos declarada oficial en un país com Tanzània. A l'Àfrica occidental és el haussa el que fa aquesta funció, per bé que altres llengües, com el wòlof, del Senegal, guanyen terreny. Al nord d'Àfrica i també a molts països subsaharians i asiàtics la difusió de l'islam ha implicat la de l'àrab com a llengua de la religió i la cultura. La llengua oficial d'Indonèsia, el *bahasa indonesia*, té l'origen en l'ús del malai com a llengua de relació al Sud-est asiàtic. El rus s'estengué arreu de la Rússia imperial, tot i que des de la dissolució de l'URSS les llengües nacionals dels països bàltics, de Caucàsia, de l'Àsia central i fins i tot dels països eslaus pròxims al cor de l'Imperi (Bielorússia, Ucraïna) han recuperat l'ús oficial, amb les conseqüències socials que se'n deriven. En moltes ocasions són les llengües regionals, i no l'anglès, les que amenacen directament les llengües locals.

Una llengua regional no és necessàriament una llengua d'origen europeu o una llengua històrica de la zona. L'encontre entre poblacions de llengües distintes ha donat lloc de vegades a l'aparició de pidgins, és a dir, llengües de relació formades a partir d'una simbiosi de les llengües nadiues de les poblacions en qüestió. Un pidgin no és la llengua natal de cap comunitat, sinó una llengua mixta. Si es transmet a la generació següent com a primera llengua diem que es nativitza, perd el caràcter de pid-

gin i es converteix en una llengua criolla. Un pidgin pot tenir una existència ocasional, que es manté mentre perduren les condicions que l'han fet néixer, com succeí amb el cas del russonòrdic (llengua de relació entre els pescadors i mariners noruecs i russos de la mar Bàltica), però eventualment pot convertir-se en la llengua oficial d'un país, com ha estat el cas del *tok pisin* a Papua Nova Guinea.

En un altre ordre de coses, hi ha les llengües que tenen la categoria de llengües oficials d'un estat i de llengües nacionals, però no són llengües regionals. La protecció jurídica, l'ús administratiu i públic i la promoció social que això els garanteix fan que no corrin perill dins llur àmbit. Tanmateix, si tenim en compte el nombre de països membres de l'ONU (alguns dels quals comparteixen llengua oficial), queda clar que la major part de les llengües del món són llengües associades a comunitats locals. Les condicions d'existència d'aquestes llengües són molt variades: des d'aquelles en les quals es manté la transmissió lingüística primària fins a aquelles en les quals aquesta transmissió ha estat interrompuda i ja no hi ha nens que les parlin. En aquests casos, es troben en procés de substitució o, si no són parlades en cap altre lloc, en perill imminent d'extinció.

Fins ara ens hem referit a llengües associades a un territori més o menys ben definit. Hi ha almenys tres casos en els quals aquesta relació no és estricta. D'antuvi, hi ha les poblacions nòmades, com els beduïns del desert o els samis, en la mesura que encara ho siguin. Almenys en aquest cas el territori no apareix clarament delimitat, si bé no és indefinit. Segonament, hi ha les llengües de la diàspora: és el cas històric dels jueus, tant pel que fa a l'hebreu, en la mesura que el van conservar com a llengua escrita i per a algunes funcions (religioses i rituals, però també comercials), com pel que fa al *jiddisch* dels asquenazites o al *judezmo* dels sefardites i la seva varietat nord-africana, el *haketiya*; però també és el cas dels armenis de França, els alemanys d' Austràlia, els italoamericans, els magrebins d'Europa, etc. Sovint aquestes llengües també estan subjectes a fortes pressions substitutòries. Finalment, la irrupció de les denominades *noves tecnologies* i d'Internet no solament introdueix noves maneres de comunicació i de codificació verbal, sinó que eventualment ens aboca a un món de comunitats virtuals la pertinença a les quals s'assoleix mitjançant la participació en una comunitat de pràctiques i l'existència de les quals s'hi fonamenta.

Hi ha indicis raonables que l'emergència d'un món lingüísticament unipolar preocupa fins i tot a qui no preocupa la mera perpetuació d'un món lingüísticament basat en relacions asimètriques multipolars, és a dir, en un desequilibri lingüístic generalitzat. En efecte, la unipolaritat lingüística és nova i és percebuda com un «desenvolupament desigual» per aquells que no han reconegut en la relació asimètrica

entre llengües un cas de «desenvolupament desigual», sinó que més aviat l'han concebuda històricament com una situació «natural» en la qual unes llengües, anomenades «majoritàries», guanyaven parlants, territori i àmbits funcionals a expenses d'altres llengües, anomenades «minoritàries», que eren presentades com una «aberració» històrica «naturalment» orientada a l'extinció.

No cal dir-ho, els termes *majoritària* i *minoritària* no designen propietats de cap llengua sinó relacions sociopolítiques i socioeconòmiques, més que demogràfiques, entre grups humans; com tampoc no designen situacions estables sinó processos històrics dinàmics. Altrament dit, allò que fou majoritari ahir podria ésser minoritari avui, i allò que és majoritari en un lloc determinat podria ésser minoritari en un altre.

Un món lingüísticament unipolar no té precedents ni tan sols en la situació del llatí a l'època imperial, a l'edat mitjana o del Renaixement al Concili II del Vaticà. Com a mínim, des de l'edat mitjana, el llatí com a llengua litúrgica, científica i documental no coincidia amb cap llengua parlada per un grup ètnic, el seu abast es limitava a Europa i els voltants i no fou mai un fenomen planetari encara que es pretengués catòlic.

Si hom té en compte les prediccions catastròfiques que s'han fet sovint sobre una llengua o l'altra i llur incompliment històric, és clar que encara no sabem del cert quines són les variables que determinen l'extinció d'una llengua —en el supòsit que aquestes variables puguin isolar-se amb caràcter general i acrònic. Ara bé, segons càlculs prospectius que assumeixen la pertinència de diversos criteris —com ara l'estatus jurídic de les llengües o l'existència de mesures polítiques de protecció i promoció, el nombre absolut de parlants i llur distribució territorial i per grups generacionals—, la proporció de la destrucció de la diversitat lingüística en els darrers temps i per a aquest segle voreja o supera el noranta per cent de les llengües existents.

Cada llengua és no solament un sistema de signes lingüístics diferents o una gramàtica diferent, sinó també —i sobretot— una específica categorització de l'experiència humana i una forma particular d'expressió del pensament. La desaparició d'una llengua és, doncs, la pèrdua irreversible d'una part de l'experiència acumulada pels humans i d'una codificació individual. A més d'això, i atès que una llengua no és solament un sistema simbòlic de comunicació sinó també un mitjà de creació de lligams i alineaments interpersonals i comunitaris, un senyal d'identitat i un medi en el qual es viu, la desaparició d'una llengua comporta, per als seus parlants, una dislocació cultural i una pèrdua significativa de llur identitat.

Per això, el problema de la transformació o la redefinició de les identitats en processos de substitució lingüística i la noció mateixa de la identitat són qüestions roents en aquest segle mundial.

La substitució d'una llengua i la redefinició de les identitats

La substitució lingüística és un procés sociolingüístic pel qual comunitats senceres adquireixen una llengua materna nova. La condició necessària per a la substitució d'una llengua és l'existència prèvia d'un bilingüisme o multilingüisme asimètric, amb el benentès que el coneixement que aquests termes designen és relatiu i no absolut. La llengua menys afavorida perd contingut, recursos expressius, estructura, funcions i parlants. La substitució lingüística pot ésser molt lenta, fent un procés en què la llengua s'erosiona i decau al llarg de moltes generacions, o bé pot ésser molt ràpida, fins al punt que avis i néts no s'entenen, la qual cosa s'esdevé cada vegada més sovint en el món actual.

Quan es produeix una substitució lingüística, els parlants no solament canvien de gramàtica i lèxic, sinó que individus i comunitats es redefeixen per crear una nova manera d'ésser en el món. El fet de triar una llengua i unes formes d'expressió és un «acte d'identitat», individual i col·lectiu. No obstant això, la relació entre la llengua i la «identitat» és un fenomen sociocultural complex. Els individus tenen moltes «identitats», desplegades a través d'un ampli ventall de dimensions socials com ara gènere, sexualitat, filiació ètnica, afiliacions religioses, edat i classe. La forma d'aquest repertori d'identitats varia segons el rol i l'etapa de la vida.

Les relacions entre les dimensions del llenguatge i les dimensions de la identitat no són universals, sinó que depenen de les ideologies lingüístiques locals. Els europeus normalment consideren que la «llengua materna» és una dimensió d'identitat primordial, vinculada a un profund significat moral per a individus i col·lectius. El fet de parlar i escriure una llengua amb una exactitud purista és honorar un llegat de sang. Els aborígens australians, en canvi, no associen les llengües a grups humans definits genealògicament, sinó a «territoris», terres vinculades a unes llengües per uns éssers sagrats que hi vagarejaven en els temps de la creació. Per aquest motiu, una persona que manté una responsabilitat primària amb una llengua a causa d'un ritual d'associació a un «territori» pot ésser que no parli la seva primera llengua amb gran fluïdesa i, a més, que no consideri que aquesta menor fluïdesa sigui gaire important en relació amb la seva responsabilitat. En les comunitats extraordinàriament multi-

lingües de la conca del riu Vaupés, al nord-oest de l'Amazones, els parlants hereten la llengua que els és socialment més important, és a dir, la llengua del pare i no la de la mare, i tenen l'obligació de casar-se amb algú que no parli llur llengua paterna. Tant al nord d' Austràlia com al nord-oest de l'Amazones, els camperols afirmen que les converses multilingües en les quals els parlants utilitzen mitja dotzena de llengües són la norma i no l'excepció, sense que aquesta barreja impliqui cap judici moral. Però la gent de la conca del riu Vaupés titlla d'incestuosos els matrimonis entre parlants de la mateixa llengua, tan normals entre els seus conciutadans lusoparlants i hispanoparlants.

Alguns casos de substitució lingüística són paradoxals: pot succeir que la llengua s'abandoni encara que n'augmenti el valor als ulls dels parlants. L'estatus de la llengua esdevé tan alt que les restriccions en l'ús n'impedeixen la transmissió a la generació de parlants següent. El cas més normal, però, és que una llengua perd estatus i s'abandona perquè és estigmatitzada, com ho és també la identitat del parlant quan la utilitza.

Sovint, les comunitats no estan d'acord a l'hora d'avaluar l'estatus de les llengües en el seu repertori. A alguns membres els pot semblar adequat parlar una llengua, però a altres no. Són especialment freqüents les divisions entre els gèneres. Als anys seixanta, a la frontera austrohongaresa, les camperoles van començar a parlar alemany en detriment de l'hongarès per poder casar-se amb algun noi de ciutat que les alliberés de la dura feina del camp, associada amb el fet de parlar aquella llengua. Ara bé, les dones també poden ésser una força conservadora, com succeeix a les comunitats maies *cakchiquel* a Guatemala, on les dones insisteixen a utilitzar llur llengua materna i a dur només el vestit tradicional, el *traje*. Encara que les dones *cakchiquel* aparentment es gloriegen de llur conservadorisme, no sempre és el cas. A les comunitats nahues de la regió del volcà Malintzin, al centre de Mèxic, alguns homes s'enorgulleixen del monolingüisme nàhuatl de llurs dones i mares, com un signe que la comunitat continua honorant el patrimoni. No obstant això, les dones es ressenten del poc domini que tenen de l'espanyol i no ho veuen com un senyal d'autenticitat, sinó com la conseqüència del fet que llurs famílies no els hagin procurat una escolarització perquè no veien cap utilitat a gastar-se els pocs diners que tenien en l'escola de les nenes. I encara un altre cas és el dels homes del poble de Gapun, a la conca del riu Sepik de Papua Nova Guinea, que creuen que el fet que les dones parlin la llengua patrimonial, el *taiap*, en lloc de la llengua nacional, el *tok pisin*, és un símptoma de degeneració moral que impedeix l'entrada del progrés.

Anotacions el·líptiques als discursos i arguments a favor de la diversitat lingüística

No puc entrar ara a analitzar els discursos a favor de la diversitat lingüística ni en el detall dels arguments adduïts. Permeteu-me, però, dues consideracions. Entenc el paral·lelisme que s'ha establert entre la biodiversitat i el que alguns han anomenat *linguodiversitat*, entre la diversitat de les espècies naturals i el tractament de les llengües com a espècies, aprofitant la conscienciació creada pel moviment ecologista. Ara, per molt que aquestes posicions hagin trobat un cert suport, com a lingüista tendixo a creure que totes les llengües pertanyen a una sola espècie. I com a sociolingüista entenc que el paral·lelisme ecològic no pot amagar el conflicte derivat de les relacions de poder entre grups humans.

Cal assenyalar també que a les societats occidentals conviuen discursos institucionals sobre la llengua que coincideixen en aspectes significatius. D'antuvi, els discursos de les institucions polítiques, de la institució escolar i de la ciència establerta. Sovint els polítics (en la mesura que la interpretació del fet lingüístic els garanteix el control del poder simbòlic en el si d'una societat), l'escola (que emana de la societat i dels poders públics i que té, entre altres objectius, el de la difusió de la llengua estàndard) i els lingüistes (que han elaborat una imatge útil per a l'objectiu que persegueixen, però reduccionista, del fet lingüístic) transmeten tots una idea de «la llengua» com una totalitat organitzada, coherent, homogènia i relativament estàtica o, com a molt, en un equilibri inestable.

Aquesta concepció compartida té l'origen en el discurs de la modernitat sobre la llengua, la tradició, la nació, la ciència, la racionalitat i el progrés. Aquest discurs parteix d'unes pràctiques de descontextualització i purificació del llenguatge, i de la seva conversió en un objecte isolable i isolat de la realitat social i política, mitjançant el qual el parlar es converteix en «llengua» i el discurs en «text». La «llengua», en aquest sentit, es pot escriure i el «text» es pot transcriure. La transposició del mode propi de l'oralitat al mode propi de l'escriptura ha reforçat, o tal vegada ha fet possible, aquest procés d'ontologització i reificació de la llengua, és a dir, de concebre-la com una realitat discreta, externa i fixada, com un objecte independent del subjecte, un objecte del qual es poden predicar propietats inherents específiques, independents dels parlants, de llurs pràctiques comunicatives immediates i de llur història sociolingüística.

Els discursos sobre la diversitat lingüística s'han construït en general des d'aquesta concepció, és a dir, des d'una visió reificada del llenguatge. Aquesta pot ésser una de les raons per les quals s'ha emfasitzat el valor intrínsec de la diversitat.

En canvi, si ens centrem en l'existència d'uns parlants reals que interactuen socialment mitjançant certes pràctiques socials en el curs de les quals despleguen significativament els recursos verbals que tenen a l'abast —i que comparteixen de manera desigual—, adduirem consideracions d'una altra mena en contrastar l'extinció de les llengües i les virtuts de la diversitat.

Així, el desconcert humà personal i col·lectiu que produeix la ruptura i la comunicació intergeneracionals allí on avis i néts no es poden comprendre o allí on trajectòries vitals diferenciades donen lloc a una situació semblant, com en el cas de certes reagrupacions ètniques aleatòries, les deportacions o els processos migratoris. Però no és només el dolor de la ruptura generacional; és també el de la humiliació col·lectiva i personal, la desposseïció del bagatge cultural propi —mai no compensada per la seva eventual introducció en el museu etnogràfic o en la universitat—, l'alienació cultural i, en fi, la soledat comunicativa dels darrers parlants.

També cal adduir la importància dels drets de les comunitats i dels individus que parlen i s'identifiquen amb llengües minoritàries, el dret de tot individu a interpretar la realitat i els valors democràtics en termes culturalment comprensibles, el dret a la continuïtat cultural i al reconeixement de la pròpia identitat, el dret a participar en la distribució d'uns recursos econòmics escassos —l'accés als quals la societat filtra a través del coneixement lingüístic—, el dret a una existència decent i amb un sentit ple i també el dret a la reivindicació del territori i el control sobre els seus recursos.

La perspectiva de les comunitats implicades

Tenim experiències molt pròximes de la importància del paisatge lingüístic i les reivindicacions onomàstiques. Per alguna raó, una de les primeres coses de les quals solen ésser desposseïts els pobles subjugats són els noms propis, topònims i antropònims, adés mitjançant llur eliminació i substitució directa adés mitjançant llur deformació premeditada. Hi ha pobles per als quals els noms de lloc contenen en ells mateixos descripcions que parlen de llur història, de la vida col·lectiva, o que els informen dels recursos pròxims. Un antropònim pot codificar aspectes essencials en la construcció de la identitat personal, com el lligam amb uns avantpassats o la pertinença a un clan, coses que defineixen després el comportament social adequat.

La manera com els pobles construeixen de manera pertinent i distinta la relació entre llengua, territori i identitat pot tenir efectes pràctics. En el cas dels aborígens australians a què ens hem referit més amunt, les recents reivindicacions sobre els

territoris davant els tribunals d' Austràlia s'han basat en la demostració que ha existit una connexió contínua amb el territori reclamat, i el coneixement de les llengües tradicionals ha estat un factor determinant a l'hora de demostrar l'existència d'aquesta connexió.

En ocasions a penes albirem les raons profundes que assisteixen els parlants i les comunitats. A manera d'il·lustració, reproduiré com un indi xeiene expressava el nucli del problema (Richard Littlebear):

La llengua xeiene és la meua llengua. L'anglès és també la meua llengua. Tanmateix, és el xeiene la llengua que vull usar quan el meu temps hagi arribat a la fi aquí a la terra i jo parteixi vers el món de l'esperit. Vull saludar en xeiene els qui van viatjar allí abans que jo, perquè sé que el xeiene és l'única llengua que saben, l'única llengua que els calgué saber. I espero que, quan els trobi a l'altre cantó, ells m'entenguin i m'acceptin.

Un indi lakota, d'altra banda, formulava el seu argument així: «Hem de mantenir la nostra llengua lakota perquè ens cal saber d'on venim i qui som» (Leonard Little Finger).

Qui som? A qui pertanyem? La llengua és un factor important en la construcció de la identitat personal i col·lectiva, tot i que no és l'únic ni té sempre la mateixa rellevància. És un lloc comú afirmar que els irlandesos mantenen llur identitat, a pesar que hagin perdut en gran part llur llengua, i que un marcadore d'aquella és ara la religió. O que els bascos posseeixen característiques ètniques que retenen encara quan han perdut la llengua. La qüestió és: un basc no *euskaldun* —és a dir, un basc que ja no parli èuscar—, ho és en la mateixa mesura i de la mateixa manera que ho van ésser els seus avantpassats *euskalduns* o ho són els seus coetanis *euskalduns*?

La concepció dinàmica de la identitat que he defensat aquí bastaria per evitar el malentès que podria provocar aquest interrogant. No vull donar a entendre en cap cas que la «identitat basca» sigui un fenomen immutable, però, en canvi, aquell interrogant ens neguiteja perquè, malgrat tot, fa sentit.

Polítiques i projectes

Un cop constatada i denunciada l'amenaça que plana sobre la diversitat lingüística, s'han dissenyat polítiques d'avaluació i gestió local i mundial del problema, ja sigui

en l'àmbit de la recerca o la intervenció, ja sigui en l'àmbit de l'acció de govern i la lluita política.

Davant diverses peticions externes, la UNESCO, consciència crítica del «sistema» —però, al capdavant, ideada pel «sistema» i integrada en aquest—, ha pres tímidas iniciatives amb una convicció decreixent. En el capítol de l'haver, hom pot esmentar algunes declaracions polítiques: la Declaració Universal de la UNESCO sobre la Diversitat Cultural (2001), el Conveni sobre la Salvaguarda del Patrimoni Cultural Intangible (2003) i el recent Conveni sobre la Protecció i la Promoció de la Diversitat de les Expressions Culturals (2005); alguns programes relatius a la salvaguarda del patrimoni immaterial de la humanitat i, en particular, a la salvaguarda de les llengües amenaçades; la creació d'un grup d'experts en llengües amenaçades; l'elaboració d'un llibre vermell de les llengües amenaçades, d'un atlas de les llengües amenaçades i d'un informe sobre les llengües del món finançat pel Govern basc; l'establiment d'un centre de documentació i construcció de recursos virtuals finançat pel Govern japonès i la promoció d'alguns projectes de recerca. Encara no ha estat assumida, en canvi, la Declaració Universal de Drets Lingüístics, elaborada per un grup d'ONG —encapçalades pel Pen Club Internacional— i proclamada a Barcelona el juny del 1996.

També la UE ha pres mesures, començant per la Carta Europea de les Llengües Regionals o Minoritàries —de fet, anterior a l'aflorament de la consciència de la crisi—; la creació de l'Oficina Europea per a les Llengües d'Ús Restringit (EBLUL); el recent acord de creació de l'Agència Europea per a la Diversitat Lingüística i l'Aprenentatge de Llengües i l'adopció d'un pla d'acció amb aquest objectiu (2004-2006); el manteniment de programes de recerca i documentació sobre llengües minoritàries europees, com Euromosaic i Mercator.

Cal afegir, tanmateix, algunes consideracions crítiques. L'esclat de l'interès de la UE per la diversitat lingüística i el multilingüisme —amb la declaració, per exemple, de l'Any Europeu de les Llengües (2001) i els seus objectius, i la recent promoció de projectes de recerca en l'àmbit de la ciutadania i les llengües—, tot i que respon a principis fundacionals, s'orienta més aviat envers la difusió de les llengües «nacionals». Com posen de manifest els esmentats organismes i programes, les llengües no oficials de les institucions europees hi són mereixedores d'atenció, però les etiquetes euroburocràtiques com ara «llengües d'ús restringit» no contribueixen a esclarir la naturalesa del problema. Més aviat crec que en formen part i que tendeixen a perpetuar-lo, ja que inviten a l'encongiment i al capdavant a l'abandonament de la llengua en qüestió.

Quant a les iniciatives d'un organisme com la UNESCO, cal fer notar que una cosa són les declaracions universals o, fins i tot, la creació d'instruments jurídics de caràcter constrenyedor —com el darrer conveni al·ludit— i una altra l'eventual ratificació, implementació i aplicació obligada que en facin els estats.

També cal analitzar no solament la lletra sinó també la música del discurs institucional sobre la diversitat i el que s'hi amaga. Els promotors i defensors ultrancers del Conveni sobre la Protecció i la Promoció de la Diversitat de les Expressions Culturals foren el Quebec, França i, de retop, la francofonia. De fet, cal entendre aquesta iniciativa en el context de les negociacions en el si de l'Organització Mundial del Comerç de l'anomenada «excepció cultural» —o «excepció dels béns culturals»— que hi defensen aquests països. Breument: el proteccionisme de llengües i cultures —i de la indústria cultural— que no són en la nòmina de les llengües en perill d'extinció.

D'altra banda, les respostes de la UNESCO davant la gravetat dels fets segueixen les directrius del discurs de la modernitat a què hem fet al·lusió: la reificació de les llengües i llur museïtzació.

Cal esmentar també l'aportació de la iniciativa privada en l'àmbit de les mesures relatives a les llengües amenaçades. Aquí trobem una sèrie de fundacions de mena molt diversa. Algunes són modestes ONG —com la Foundation for Endangered Languages (FEL) britànica o l'Endangered Languages Fund (ELF) nord-americana o la Gesellschaft für der Bedrohte Sprachen (GBS) alemanya— que promouen projectes de documentació i, eventualment, revitalització lingüístiques. També s'hi han afegit algunes fundacions europees amb una aportació econòmica important, com la Lisbet Rausing Charitable Fund o la VolkswagenStiftung. Tant l'una com l'altra financen programes i projectes de documentació lingüística —entre els quals destaquem el Hans Rausing Endangered Languages Project, gestionat per la School of Oriental and African Studies (SOAS) londinenca, i el projecte DOBES, centralitzat al Max Planck Institut de Nimega, respectivament. Aquests projectes s'adrecen sobretot a la documentació de les susdites llengües, la qual cosa ha donat lloc a la naixença d'una anomenada «lingüística documental», que es concep diferenciada de la «lingüística descriptiva». Al costat de l'imprescindible treball de camp, dut a terme en general conjuntament per lingüistes europeus o americans i lingüistes dels estats afectats, aquesta empresa té un fort component tecnològic, per tal com la documentació, que inclou documents verbals de diversa mena —gramàtiques, lèxics, textos orals tradicionals, material escrit—, és arreplegada i digitalitzada en un format estàndard i emmagatzemada informàticament —un dels problemes que cal resoldre és la perdurabilitat de l'arxiu, és a dir, la super-

vivència tecnològica o la capacitat de «migració contínua». Aquestes fundacions subvencionen exclusivament projectes de documentació lingüística i exclouen els de revitalització. Els projectes plantegen interrogants morals interessants, com ara qui són els «propietaris» de les llengües, a qui pertanyen les dades recollides, qui hi té accés i amb quins objectius.

Malgrat tot, avui són molts els projectes de recuperació o revitalització lingüística que es duen a terme, encara que no tinguin sempre les mateixes possibilitats raonables d'èxit. Allò que és més interessant és que la majoria d'aquests projectes sorgeixen de les comunitats mateixes, i existeix un debat entre els professionals de la lingüística sobre quin paper hi han de fer. Dos lingüistes americans han aplegat algunes d'aquestes experiències en un llibre verd de la revitalització lingüística, versió inversa del llibre vermell elaborat sota els auspicis de la UNESCO.

Aquest debat al qual hem al·ludit conjura els partidaris de la descripció, la recollida de dades i la documentació i arxivament i els partidaris de la intervenció mitjançant projectes de revitalització lingüística i la reivindicació política. Les conseqüències distintes d'aquestes posicions són òbvies: la primera opció mena a incidir sobre les llengües amenaçades d'extinció imminent —per tal com són més «rars» en termes demogràfics, sovint tipològics i en moltes ocasions descriptius—; la segona mena a incidir sobre les llengües amenaçades que encara són viables —i també menys «rars» en els mateixos termes. Revitalització i documentació poden no ésser incompatibles. La documentació d'una llengua perviu més enllà de la seva extinció, i en facilitaria eventualment la revitalització en el supòsit que els descendents dels seus parlants tradicionals volguessin emprendre-la.

En qualsevol cas, la revitalització d'una llengua no s'ha de concebre com un procés aïllat de la seva imbricació amb el conjunt de la vida social: cal incidir en l'escola i la projecció comunitària, en els mitjans de comunicació, sí, però també en la reivindicació del territori i la lluita contra la destrucció de l'hàbitat, en les condicions perquè el manteniment de la cultura i la llengua pròpies no comportin l'exclusió social ni siguin un obstacle a la participació en un projecte cívic, l'accés a la salut i a altres recursos, etc.

Una elemental prudència obliga a no tractar les situacions sociolingüístiques (terminals o no) i llur (eventual) reversió en termes estrictament genèrics, com si les circumstàncies històriques de partida no fossin pertinents, com si tot procés de recuperació lingüística s'hagués de fixar uns mateixos objectius, unes mateixes etapes, una mateixa metodologia, un mateix ritme. Res no és més lluny d'una bona pràctica: els objectius, les etapes, els mètodes i els ritmes depenen de la situació de partida,

de la implicació i la voluntat de les comunitats i de la viabilitat històrica. Tota experiència aliena pot ésser bona com a font d'inspiració, però no hi ha models universals.

És important tenir en compte que són les comunitats lingüístiques les que han de decidir llur futur com a tals, fixar objectius i mètodes i vèncer els obstacles que s'oposin a llurs fins. Els lingüistes poden contribuir als objectius que elles hagin determinat, i també poden ajudar a afaïonar-los o a identificar els elements de judici, però és convenient que els agents d'una eventual recuperació o revitalització lingüística siguin les comunitats mateixes, perquè, al capdavant, es tracta d'un problema d'autodeterminació. Denegar el dret i la capacitat d'autodeterminació a una comunitat humana, sigui per mantenir-ne la llengua i la cultura, sigui per construir-ne autònomament el futur, és un acte de negació que defineix les accions i les expectatives dels altres com a aberrants o irracionals — simplement perquè són dels altres.